

Tadeusz Widła

"Kryminalistyka historii - historia kryminalistyki" - symposium w Jodłowym Dworze

---

Ochrona Zabytków 35/3-4 (138-139), 245-247

1982

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

w 11 grupach branżowych (gałęzie przemysłu); połączone były z objazdem (2 trasy) zabytków techniki i przemysłu w południowej Szwecji. Wybrano nowe kuratorium, którego przewodniczącym został Theodor Anton Sande, dyrektor The Western Reserve Historical Society, Cleveland. Organizacji następnego kongresu podjęła się Francja.

Czwarta konferencja odbyła się w dniach 14—21 września 1981 r. w Lyonie i Grenoble, a organizatorem jej było francuskie centrum CILAC. Uczestniczyło 19 krajów (Austria, Belgia, Czechosłowacja, Dania, Hiszpania, Holandia, Finlandia, Francja, Japonia, Kanada, NRD, Norwegia, Polska, RFN, USA, Szwajcaria, Szwecja, Wielka Brytania, Włochy) i ponad 200 uczestników (w tym znaczna część z Francji); z Polski: dr Stanisław Januszewski (Instytut Historii Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej), prof. dr Wojciech Kalinowski (ODZ), doc. dr Danuta Molenda (IHKM), prof. dr Jan Pazdur (IHKM). Obrady toczyły się w 12 grupach roboczych zajmujących się

szerokim wachlarzem zagadnień — od teorii „archeologii przemysłowej” aż do praktycznych problemów konserwatorskich. Przedstawiciele Polski, prócz raportu krajowego, przedstawili cztery referaty. Konferencja połączona była z objazdem na czterech różnych trasach. Na posiedzeniu plenarnym dokonano wyboru nowych władz, na czele których stanął John R. Harris, profesor Uniwersytetu w Birmingham (W. Brytania). Do składu kilkusobowego biura — jako przedstawiciel krajów demokracji ludowej — wszedł przedstawiciel NRD prof. Eberhard Wächtler z Akademii Górniczej we Freibergu. O organizację następnego kongresu zgłosiły kandydatury Austria i USA. Odbędzie się on w roku 1984.

Kuratorium kolejnych kongresów, wybierane przez przedstawicieli poszczególnych krajów, przekształciło się po kongresie w Sztokholmie w stały komitet międzynarodowy — ICCIH (International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage). W skład tej organizacji wchodzi obecnie

19 państw, w tym tylko trzy z krajów demokracji ludowej: Czechosłowacja, Polska i NRD. Należy jednak stwierdzić, że od pierwszego kongresu w Ironbridge bardzo aktywny udział w pracach biorą przedstawiciele Polski, którzy swymi referatami uzyskali trwałe uznanie dla naszego dorobku w zakresie badań i konserwacji zabytków techniki i przemysłu. Należy też zaznaczyć, że zarówno Polska, jak i inne kraje demokracji ludowej są w zdecydowanej mniejszości wobec krajów zachodnich. Na forum tym zdobywamy sobie autorytet i pozycję swoimi fachowymi wystąpieniami, lecz nie mamy zupełnie wpływu na działalność Komitetu Międzynarodowego, jego politykę i uchwały oraz konstytuowanie się władz w kolejnych, trzyletnich kadencjach. Być może zorganizowanie jednego z następnych kongresów w którymś z krajów demokracji ludowej pozwoliłoby uzyskać większe wpływy w tej organizacji.

Wojciech Kalinowski

MIĘDZYNARODOWA KONFERENCJA SKANSENOWSKA W PSZCZYNIU

W dniach 17—19 września 1981 r. w sali lustrzanej pszczyńskiego zamku obradowała międzynarodowa konferencja na temat wkładu czynnika społecznego w tworzeniu muzeów skansenowskich. Inicjatorem spotkania był dr Michał Czajnik, jeden z najwybitniejszych w Polsce znawców w dziedzinie ochrony drewna zabytkowego, jednocześnie człowiek, który wpoił pszczyńskim działaczom społecznym zapał, dzięki któremu w latach 1972—1975 powstał skansen Zagroda Wsi Pszczyńskiej.

Miejsce konferencji nie zostało wybrane przypadkowo. W Pszczyńcu uratowano ostatnie zachowane przykłady ludowego budownictwa drzewnego, ogromnym wysiłkiem społecznym członków Towarzystwa Miłośników Ziemi Pszczyńskiej. Pszczyński skansen wybrano jako przykład dobrze pojętej inicjatywy społecznej w dziedzinie ochrony zabytków. Organizatorami konferencji były: Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki, Wydział Nauki Stowarzyszenia PAX, Zjednoczone Zespoły Gospodarcze z Warszawy, Wydział Kultury i Sztuki Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach, Wydział Kultury Urzędu Miasta i Gminy w Pszczy-

nie, Muzeum Wnętrz Zabytkowych w Pszczyńcu oraz Towarzystwo Miłośników Ziemi Pszczyńskiej. W konferencji wzięło udział około 90 osób, naukowców i dyrektorów skansenów z całej Polski oraz skansenologów z zagranicy, m.in. z Finlandii, Węgier, Czechosłowacji i Bułgarii.

W pierwszym dniu wygłoszono następujące referaty:

Franciszek Midura, *Wkład czynnika społecznego w dotychczasowy dorobek muzealnictwa skansenowskiego*;

Jerzy Czajkowski, *Z doświadczeń tworzenia i organizowania muzeów skansenowskich w Europie*;

Ignacy Tłoczek, *Zagroda Wsi Pszczyńskiej jako przykład inicjatywy społecznej* (referat odczytany ze względu na chorobę autora);

Aleksander Spyra, *Organizacja skansenu Zagroda Wsi Pszczyńskiej*. Po dyskusji zwiedzono Zagrodę Wsi Pszczyńskiej, a w zabytkowym młynie wodnym otwarto wystawę „Metody i środki konserwacji drewna zabytkowego — osiągnięcia Zjednoczonych Zespołów Gospodarczych”. Wieczorem wysłuchano koncertu kameralnego w wykonaniu kwintetu dętego Polskiego Radia.

W programie drugiego dnia znalazły się referaty:

Stanisław Karolkiewicz, *Dorobek Zjednoczonych Zespołów Gospodarczych w organizacji i konserwacji muzeów skansenowskich w Polsce*;

Kazimierz Uszyński, *Muzeum skansenowskie w Ciechanowcu*; komunikaty gości zagranicznych. Ważnym momentem konferencji było powołanie Związku Muzeów na Wolnym Powietrzu — organizacji reprezentującej interesy wszystkich polskich skansenów. Pierwszym przewodniczącym wybrany został dr Jerzy Czajkowski, dyrektor Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. Konferencja zakończyła się wspólnym spotkaniem w karczmie „Stary Młyn”, przy pszczyńskim skansenie, gdzie przygrywała kapela ludowa z Bestwiny.

Pszczyńska konferencja wykazała, że większość inicjatyw skansenowskich wpływała dotychczas ze środowiska społecznego. Inicjatywa społeczna była i powinna nadal być jednym z ważnych czynników w ratowaniu cennych zabytków i tradycji ludowej.

Aleksander Spyra

„KRYMINALISTYKA HISTORII — HISTORIA KRYMINALISTYKI” — SYMPOZJUM W JODŁOWYM DWORZE

Coraz częstsze są wypadki udziału kryminalistyki i nauk pokrewnych w osiągnięciach nauk historycznych. Ocenie istniejącego stanu, podsumowaniu dotychczasowych doświadczeń i analizie znaczących wypadków poświęcono pierwszy dzień sympozjum, zorganizowanego przez Zakład Kryminalistyki

Uniwersytetu Śląskiego w Jodłowym Dworze koło Św. Krzyża w dniach 18—19 września 1981 r. Sesji tej przewodniczył prof. dr hab. S. Waltoś, dyrektor Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego.

W referacie *Wykorzystanie metod kryminalistycznych w badaniach z dziedziny*

historii, historii sztuki i archeologii dr T. Widła (UŚ) przedstawił skrótowy przegląd dotychczasowych badań kryminalistycznych na użytek nauk historycznych, uporządkowany według następujących kryteriów: jakie dziedziny kryminalistyki były zaangażowane, kto podejmował badania i na ile kryminali-

stycy spełnili oczekiwania historyków, historyków sztuki i archeologów. Referent wskazał także na fakt, że niejednokrotnie statutowe czynności służb kryminalistycznych są takie same, jak zadania ciężące na niektórych jednostkach organizacyjnych nauk historycznych np. ochrona transportu i ekspozycji, eksperytyzmy autentyczności nabywanych przez nie dzieł sztuki. Problematyka ta od pewnego czasu stała się także przedmiotem naukowego zainteresowania kryminalistów, czego efektem są liczne konferencje naukowe i metodyczne, publikacje naukowe i popularyzatorskie, a nawet dysertacje doktorskie.

Płk W. Wójcik w referacie *Identyfikacja starych rękopisów w praktyce Zakładu Kryminalistyki Komendy Głównej Milicji Obywatelskiej* omówił doświadczenia Wydziału Badań Dokumentów ZK KGMO w badaniu obiektów dziedzictwa historycznego. Pismoznawcom zlecano najczęściej badania autentyczności przedkładanych im dokumentów, np. listów Fryderyka Chopina (dwukrotnie, w tym słynny, pastiszowy fotomontaż listów do Delfiny Potockiej), pamiętnika Adolfa Eichmanna, dokumentów podpisanych przez Heinza Reinefartha i Stefana Roweckiego-Grota, deklaracji współdziałania politycznego emigracji polskiej przypisywanej Adamowi Mickiewiczowi, listów Mikołaja Kopernika. Przedmiotem badań pismoznawczych i psychografologicznych były także dzieła literackie Jana Kochanowskiego (także listy poety), dzieła sztuki plastycznej, obrazy przypisywane Marcowi Chagalowi i grafiki przypisywane Leonowi Wyczółkowskiemu i zapisy nutowe przypisywane — co zostało potwierdzone — Chopinowi. Przeprowadzono także techniczne badania dokumentów (*Księga pieśni ludu wielkopolskiego*) i badania fonoskopijne (zarejestrowane na płycie przemówienia przypisywane Stefanowi Starzyńskiemu).

Płk dr T. Kozieł w referacie *Fotografia kryminalistyczna jako jedna z metod badań dokumentów o znaczeniu historycznym* przedstawił stosowane w tego typu badaniach techniki fotograficzne, a w szczególności fotografię w podczerwieni i nadfiolecie oraz fotografię tonorozdzielczą, ilustrując to przykładami z praktyki Wydziału Fotografii ZK KGMO, np. odczytanie planów sygnowanych przez Tadeusza Kościuszkę, zartych pieczęci, artykułów Leona Schillera publikowanych w gazecie wydawanej w Murnau, itp.

Ppłk doc. dr hab. C. Grzeszyk (Akademia Spraw Wewnętrznych) wygłosił referat *Badania daktyloskopijne mumii egipskich*, w którym stwierdził, że dermatoglify czterech faraonów, jakie przebadano na zlecenie Francuskiego Instytutu Archeologii Orientalnej i Polskiej Stacji Archeologii Śródziemnomorskiej PAN, cechuje ubóstwo minucji o złożonej budowie. Hipotetycznego wyjaśnienia tego zjawiska referent dopatruje się w dewiacjach genetycznych, spowodowanych zawieraniem małżeństw pomiędzy ludźmi spokrewnionymi lub w fakcie niewykonywania pracy fizycznej.

Inni pracownicy ASW, ppłk dr T. Baran i kpt. dr B. Młodziejowski podjęli badania także dla Zakładu Archeologii Śródziemnomorskiej PAN, a ich przebieg i wyniki przedstawił w referacie *Wykorzystanie metod fizykochemicz-*

nych i biologicznych w archeologii. Przedmiotem badań były znaleziska archeologiczne w pracowni perukarskiej odkopanej w Deir el-Bahari. Udało się zrekonstruować technologię prac perukarskich oraz zidentyfikować stosowane materiały, w tym m.in. mydło. Ten ostatni wynik zaskoczył fachowców, bowiem uważano, że starożytni Egipcjanie mydła nie znali.

Prof. dr hab. T. Marcinkowski i dr M. Parafiniuk (Zakład Medycyny Sądowej PAN) przedstawił *Przyczynę do zagadnienia oceny wieku na podstawie stanu uzębienia*. Przedmiotem badań były znaleziska z wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Łądzie oraz materiał ze zbiorów Muzeum ZMS PAM w Szczecinie. Analiza radiogramów uzębienia pozwoliła na określenie wieku zmarłych z dokładnością do 2 lat, a w wypadku osób starszych z dokładnością 3—7 lat.

Dr M. Pazdur (Instytut Fizyki Politechniki Śląskiej) w referacie *Chronometria radiowęglowa. Możliwości, ograniczenia, perspektywy* oprócz informacji, o których mowa w tytule, przedstawił także doświadczenia reprezentowanej placówki. Omówił również badania, jakie przeprowadził na użytek identyfikacji domniemanych zwłok Jeremiego Wiśniowieckiego.

Badania grobów wawelskich — z praktyki Zakładu Medycyny Sądowej Akademii Medycznej w Krakowie omówił kierownik tejże placówki, prof. dr hab. Z. Marek. Medycy sądowi brali już udział w pierwszym otwarciu grobu Kazimierza Wielkiego (z udziałem prof. dr L. Blumenstocka-Halbana), badali zwłoki żołnierzy rosyjskich poległych w czasach konfederacji barskiej (prof. dr L. Wachholz), a choć wnioski formowali ostrożnie, stosownie do poczynionych ustaleń i zasad metodyki biegłego, spotykały się one z żywym zainteresowaniem historyków (np. wyniki badań czaszki św. Stanisława przeprowadzonych przez prof. dra J. S. Olbrychta i dra M. Kusiaka) i polemikami (przebadanie przez tychże zwłok królowej Jadwigi). Najwięcej uwagi referent poświęcił badaniom zwłok Kazimierza Jagiellończyka i jego żony Elżbiety, jakie przeprowadził wspólnie z doc. dr hab. K. Jaegermannem. Poczyniono ciekawe spostrzeżenia odnośnie sposobu pochówku, a po przebadaniu szkieletu Elżbiety Rakuszanki i ujawnieniu wielu upośledzeń ciała i urody (wydatne, gruczołce skrzywienie kręgosłupa i wady zgryzu) zrozumieli stały się perturbacje z zawarciem związku małżeńskiego, dyskretnie pomijane przez kronikarzy lub podawane eufemicznie.

Doc. dr hab. J. Widacki, dr J. Konieczny (ZK UŚ) oraz prof. dr hab. Z. Marek podjęli *Badania domniemanych zwłok Jeremiego Wiśniowieckiego*. Przedmiotem badań było ustalenie, czy — jak na to wskazywały współczesne pogłoski — książę wojewoda ruski został otruty. Okoliczności zgonu wskazywały na arsenik, ale w przebadanych zwłokach nie stwierdzono obecności arsenu. Co więcej, nie udało się też jednoznacznie wyjaśnić pochodzenia materiału badawczego. Wiele okoliczności uprawdopodobnia hipotezę, że zwłoki te, zgodnie z tradycją uchodzące za doczesne szczątki Jeremego, rzeczywiście są zwłokami Wiśniowieckiego. Nie wykluczają tego także badania me-

todą C14 i radiograficzne badania czaszki. Brak jednak dowodu pozytywnego; nie udało się przeprowadzić zakładanej superprojekcji z uwagi na brak wiernego, współczesnego portretu księcia. Dodać także trzeba, że sekcja przeprowadzona na Świętym Krzyżu wykluczyła, aby badane zwłoki były kiedyś sekcjonowane, jak o tym w odniesieniu do ks. Jeremiego donosi literatura przedmiotu. Nie bez znaczenia jest także fakt, że na Świętym Krzyżu dochodziło do przemieszczenia zwłok.

Ppłk doc. C. Grzeszyk, mjr dr A. Iwaszkiewicz i kpt. dr B. Młodziejowski (ASW) przedstawił referat *Identyfikacja śladów krwi z okresu Powstania Warszawskiego*. Zaplamienia klatki schodowej Muzeum Ziemi PAN, jak się okazało w toku badań przeprowadzonych na zlecenie gospodarza budynku i miejscowego koła ZBOWiD, pochodziły z zalania krwią i odcisnięcia krwawych śladów dłoni. Co prawda nie udało się ustalić, czy jest to krew ludzka, ale i tak, dzięki zdumiewającej wydolności metod serohematologii kryminalistycznej, na tyle potwierdzono hipotezę, zgodnie z którą ślady te pozostawiono w toku Powstania Warszawskiego (co głosiła tradycja), że władze m.st. Warszawy podjęły decyzję o uznaniu tego budynku za Miejsce Pamięci Narodowej.

Mjr dr A. Iwaszkiewicz w komunikacie *O możliwości odczytania usuniętego numeru obozowego z Auschwitz-Birkenau* poinformował o okolicznościach odnalezienia w 1974 r. rodziny dziecka urodzonego w Oświęcimiu. Z początku nie udało się odczytać zatartego numeru przy użyciu żadnej z technik fotografii badawczej. Wielokrotnie naświetlanie blizny i jej okolic promieniami UV spowodowało nawet poparzenie I stopnia, wówczas dopiero, poniekąd przypadkiem, zauważono cyfry odbijające od obrzękniętego ciała.

W dyskusji wracano zwłaszcza do kwestii listów Chopina do Delfiny Potockiej, badań czaszki św. Stanisława i zwłok królowej Jadwigi, trafności metody zastosowanej przez uczonych ze Szczecina, wydolności metod i ich wartości identyfikacyjnej oraz — przede wszystkim za sprawą o. J. Jastrzębskiego, sprawującego pieczę m.in. nad ekspozycją zwłok Jeremiego Wiśniowieckiego — do kwestii autentyczności tych zwłok.

Niestety, sympozjum stało się wewnętrzną wymianą poglądów strony, która zazwyczaj bywa zleceniobiorcą, z rzadka zaś (co naturalne) inicjatorem badań, mimo że organizatorzy skierowali zaproszenie do wszystkich znaczących ośrodków. W efekcie w sympozjum wzięli udział tylko trzej historycy reprezentujący Katolicki Uniwersytet Lubelski i Uniwersytet Śląski, i dwaj archeolodzy z Muzeum Narodowego w Warszawie i Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Pozostali uczestnicy z kryminalistyki, medycy sądowi i antropolodzy reprezentujący Uniwersytet Jagielloński i Uniwersytet Śląski, Akademię Spraw Wewnętrznych, Zakłady Medycyny Sądowej akademii medycznych w Krakowie, Katowicach i Szczecinie, Wyższą Szkołę Oficerską MSW, Zakład Kryminalistyki KGMO, Wydział Kryminalistyki KWMO w Katowicach, oraz jeden fizyk (Politechnika Śląska w Gliwicach) i jeden przedstawiciel zgroma-

dzenia zakonnego (zgromadzenie oo. oblatów).

Drugi dzień sympozjum poświęcony był historii kryminalistyki polskiej. Sesji przewodniczył prof. dr hab. Z. Sułowski (KUL). Wyniki posiedzenia stanowią pożyteczny wkład do wyjaśnienia niektórych kwestii z dziedziny historii najnowszej i historii nauki.

Referaty wygłosili: kpt. dr W. Brzęk (WSO MSW) *Stan aktualny i perspektywy badań z zakresu dziejów kryminali-*

styki polskiej i Badania kryminalistyczne w praktyce Samodzielnego Referatu Technicznego Oddziału II Sztabu Głównego w okresie międzywojennym, dr J. Konieczny (UŚ) *Z historii policji województwa śląskiego*, płk dr J. Popławski (WSO MSW) *Organizacja szkolenia Policji Państwowej w Polsce w okresie międzywojennym (zarys historii) i Szkolenie policji polskiej Generalnego Gubernatorstwa w okresie okupacji niemieckiej w Polsce (1940—1945)*, płk dr

T. Kozieł (ZK KGMO) *Historia fotografii kryminalistycznej*, kpt. dr St. Hoc (WSO MSW) *Kryminologia a kryminalistyka w rozwoju historycznym i por.* mgr Irena Klucińska-Głuszczyk (WSO MSW) *Działalność Sekcji Naukowo-Technicznej Ekspertyzy i Sekcji Ekspertyzy KGMO (1945—1955)*. Posiedzenie zamknięto po dyskusji, której głównym przedmiotem była kwestia metodologii badań historii kryminalistyki.

Tadeusz Widła

II MIĘDZYNARODOWE SPOTKANIE KOMISJI PROBLEMOWEJ DO TEMATU NR 2

„METODY I TECHNIKI EWIDENCJI ZABYTKÓW” — GRUPY ROBOCZEJ KRAJÓW SOCJALISTYCZNYCH ds. KONSERWACJI ZABYTKÓW HISTORII, KULTURY I MUZEALIÓW W RADZIEJOWICACH

W dniach od 28 września do 1 października 1981 r. odbyło się w Radziejowicach II Międzynarodowe Spotkanie Komisji Problemowej do tematu nr 2 „Metody i technika ewidencji zabytków”, działającej w ramach Grupy Roboczej Krajów Socjalistycznych ds. Konserwacji Zabytków Historii, Kultury i Muzealiów. W spotkaniu udział wzięli przedstawiciele Bułgarii, Czechosłowacji i Polski, przewodniczył dr Michał Horsky koordynator tematu, który złożył sprawozdanie z działalności Komisji w krajach członkowskich Grupy Roboczej.

Przewodniczący komisji krajowych: bułgarskiej — Iwan Wangiełow i polskiej — Marian Kornecki przedstawili

opracowanie zadań w obrębie tematu nr 2 w swoich krajach. Ponadto zebrani wysłuchali referatów prof. dra hab. Wojciecha Kalinowskiego *Współpraca w dziedzinie form i metod ewidencji zabytków kultury* oraz Michała Gradowskiego *Metody opracowania słownika terminologicznego w zakresie tematu nr 2 dla potrzeb Komisji Problemowej*. Głównym przedmiotem obrad były problemy Słownika terminologicznego. Na bazie materiału podstawowego, tj. „Wykazu pojęć i terminów” opracowanego uprzednio przez koordynatora tematu Slovensky ustav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody w Bratisławie, materiałów złożonych przez stronę radziecką i bułgarską, a także przedsta-

wionych na spotkaniu przez stronę polską — przeprowadzono wyczerpującą dyskusję i analizę podstawowych pojęć, ustalono zakres, metodę i harmonogram dalszych prac.

Na Spotkaniu przyjęto również propozycje polskie dotyczące opracowania przez kraje członkowskie zadania częściowego i opublikowania dla potrzeb Komisji Problemowej — bibliografii podstawowej dokumentacji. Ustalono, że na trzecie spotkanie w 1982 r. strona polska przygotowuje instrukcję realizacji tego zadania.

Materiały zgodnie ze zwyczajem opublikuje sekretariat grupy.

Barbara Lenard

„ARCHITEKTURA MIAST PRZEMYSŁOWYCH DRUGIEJ POŁOWY XIX W. JEJ HISTORYCZNE I WSPÓŁCZESNE PROBLEMY” — SYMPOZJUM W ŁODZI

Międzynarodowe sympozjum na ten temat zorganizowane zostało przez Instytut Architektury i Urbanistyki Politechniki Łódzkiej w dniach 28—30 września 1981 r. Organizatorzy sympozjum pisali we wstępnej informacji: *Problematyka architektury tego okresu stosunkowo niedawno została doceniona pod kątem wartości kulturowych tkwiących w licznej jeszcze zabudowie miast dziewiętnastowiecznych, godnej zachowania i włączenia w nurt współczesnego życia. Wydaje się zatem, że międzynarodowe spotkanie specjalistów przedmiotu, ogniskującego aktualnie powszechne zainteresowanie, obfitującego w ważne i niewyjaśnione jeszcze problemy, będzie pożyteczne i stymulujące dla dalszego rozwoju tej dyscypliny badań.*

W trakcie trzech dni obrad przedstawiono referaty i komunikaty dotyczące: planowania urbanistycznego, budownictwa przemysłowego, osiedli robotniczych, willi i pałaców fabrykantów, budowlu użyteczności publicznej oraz „towarzystw” im gałęzi sztuki — rzeźby, malarstwa, witrażu, snycerki itp. Osobny blok referatów dotyczył aktualnych problemów miast przemysłowych z XIX w., a więc zagadnień: ewidencji,

inwentaryzacji konserwatorskiej i rewitalizacji zespołów fabrycznych oraz jednostek mieszkaniowych, bloków i całych dzielnic.

Jednym z wiodących wątków referatów był problem treści ideowych osiedli robotniczych, klasowe motywacje tych inwestycji oraz w tym kontekście ich kształt urbanistyczny i architektoniczny. Program sympozjum wzbudził wielkie zainteresowanie w kraju i za granicą. Potwierdza to przytoczoną tezę organizatorów o wadze i aktualności problemu. Fakt ten niestety nie świadczy jeszcze o powszechnym zrozumieniu u nas potrzeb badawczych i konserwatorskich w tym zakresie. Nie posiadamy nadal pełnej ewidencji zasobów architektury przemysłowej i związanych z nią zespołów miejskich, stąd też świadomość strat (np. Giszowice) jest niepełna. Wśród wygłoszonych referatów należy wymienić:

Frank A. Walker (Glasgow), *Romantyczna architektura narodowa i adaptacja stylu w dziewiętnastowiecznym mieście*; Daniel J. Walkowitz (Nowy Jork), *Polityczna kultura przestrzeni społecznej: architektura przemysłowa i planowanie urbanistyczne w amerykańskim*

mieście przyfabrycznym i w dużych miastach przemysłowych; Krystyna i Jim Johnson (Glasgow), *Domy robotnicze z końca XIX wieku w Glasgow*; Peter Haiko (Wiedeń), *Berndorf — miasto przemysłowe w Dolnej Austrii*; Paul E. Robinne (Limoges), *Manufaktura w Limoges w XIX w. i jej otoczenie*; Stephan Muthesius (Norwich), *Małe domy miejskie w Anglii w XIX w.*; Steffan Nilsson (Sztokholm), *Norrköping — miasto włókiennicze w środkowej Szwecji*; Hans P. Bärtschi (Zürich), *Industrializacja, bój o kolej, budowa koszar czynszowych — urbanizacja i historia techniki miasta robotniczego Ausersihl-Zürich do 1910 r.*; Janusz Dobesz (Wrocław), *Architektura Wałbrzyskiego Zagłębia Węglowego*; Irena Popławska (Łódź), *Dziewiętnastowieczna architektura przemysłowa Łodzi*; Henryk Jaworowski (Łódź), *Ewolucja typologiczna domu mieszkalnego w śródmieściu Łodzi w drugiej połowie XIX i na początku XX w.*; Irena Paszyn (Łódź), *Fabrykancka willa łódzka*; Marta Ertman (Łódź), *Dwa importy berlińskie w architekturze polskiej na przykładzie budowli bankowych*; Thomas A. Markus (Glasgow), *Osiemnastowieczne korzenie dzie-*